

Чернілевський Д.В. Креативна педагогічна діяльність викладача вищої школи на основі духовних цінностей // Креативна педагогіка. Наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця, 2015. – Вип. 10. – С. 26-37.

УДК 371.2

Чернілевський Д.В.,
доктор педагогічних наук, професор
Вінницького соціально-економічного
інституту Університету «Україна»,
м. Вінниця, академік АМСКП

КРЕАТИВНА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ НА ОСНОВІ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ

У статті визначена креативна педагогічна діяльність викладача вищої школи на основі духовних цінностей, їх співвідношення з станом реальності і впливом на розвиток педагогічної системи і професійної діяльності викладача вищого навчального закладу, його моральної та інноваційної готовності до виконання зростаючих вимог сталого розвитку соціуму. Розкрито функції освіти у сучасному суспільстві, визначено нові тенденції розвитку освітньої системи України у порівнянні з минулими десятиліттями, проведено аналіз причин глобальних змін як у суспільстві, так і в освітній системі. Підкреслено нерозривний зв'язок педагогічних завдань з етичними та релігійними цінностями. Поставлено мету вдосконалення освітнього процесу шляхом підготовки та перекваліфікації педагогічних працівників.

Ключові слова: духовні цінності, виховання, патріотизм, розвиток соціуму, педагогічні кадри, освіта.

The article defines the creative pedagogical activity of a higher school teacher on the basis of spiritual values. Their relationship with the state of reality and influence on the development of the educational system and the professional activity of a teacher of a higher education institution are revealed. The teacher's moral and innovative readiness to fulfill the increasing requirements of sustainable development of society is defined as an important part of his activity. Functions of education in modern society are disclosed, New trends in the development of the educational system of Ukraine in comparison with those of the previous decades are identified. The causes of global changes in society and in the educational system are analyzed. The inextricable link of pedagogical tasks with ethical and religious values is emphasized. The goal of improving the educational process by training and retraining of the teaching staff is set.

Keywords: spiritual values, education, patriotism, the development of society,

teaching staff, education.

Аналітичний погляд людини початку ХХІ століття вказує на те, що цей період, вкрай насичений інформатизацією і глобалізацією, диктує свої вимоги до професійних і особистісних якостей діяльності викладацького складу ВНЗ.

Ці обставини зобов'язують педагогічну науку і всю педагогічну спільноту через інтелектуальні зусилля проектувати і створювати новий простір життя, духовний світ науки, культури, моральні норми буття людини в суспільстві в ім'я її благодатного розвитку.

Такий розвиток можливий тільки в рамках гуманістичної парадигми соціології і адекватної педагогіки. Проблеми духовного життя суспільства неможливо здійснити без залучення і розробки сучасних засобів соціологічного знання, провідником якого повинна бути педагогіка. Не випадково Жак Аллан [1] вважає розвиток освіти вкладом у майбутнє.

Освіта як важливий соціальний інститут, що сприяє розвитку демократії і рівності, розвитку людських ресурсів, на думку вченого, виконує такі важливі функції в суспільстві:

- виступає як один з інститутів, що забезпечує права, розвиває творчі здібності людини, поглиблюючи її участь в економічних, соціальних і культурних взаєминах у суспільстві, забезпечуючи більш ефективний внесок у розвиток людства;

- сприяє економічному зростанню, здійснюючи вирішальний вплив на продуктивність економіки;

- відіграє провідну роль в технологічних перетвореннях;

- забезпечує рівень індивідуальної відповідності сучасним вимогам, розвитку раціональності абстрактного мислення та інших якостей людини, необхідних їй в повсякденному житті;

- здійснює передачу й трансформацію культури, відтворює і створює соціальні функції і статуси як основу для виробництва «більш обдарованого й різноманітного людського капіталу»;

- покращує взаємини між людиною й навколишнім середовищем.

Пріоритетним завданням освіти є розвиток і формування в людини таких здібностей, які дозволили б їй комфортно адаптуватися до мінливих соціальних умов і створювати новий соціальний простір. Вперше ці завдання прозвучали в Доповіді Римському клубу «Немає меж навчанню» в 1979 році (Botkin J.W., Elmanda M., Malitza M., 1979). Тоді ж з'явився новий термін «інноваційне навчання», що стимулює інноваційні зміни в культурі і соціальному середовищі, як реакція на проблемні ситуації, котрі виникають у житті людини чи в суспільстві.

Ця доповідь констатувала кризовий стан, в якому опинилась система сучасної освіти. Спробою подолати цю ситуацію стали реформи освіти, які були проведені в передових країнах світу: США, Великобританії, ФРН, Японії.

В Україні тільки в останні роки розпочались обговорення й декларування заяв на тему серйозної модернізації освіти. Є надія, що слідом за деклараціями з'являться і конструктивні рішення, і реальні економічні дії на користь

модернізації освіти.

Світ початку ХХІ століття стає все тіснішим. Для кожної національної економіки головним є уміння швидко перебудовувати економіку на світове економічне поле, на якому здійснюється тісна, взаємообумовлена підприємницька діяльність світової спільноти. Світова економіка пов'язує національні економіки суверенних держав настільки, що існування економіки окремо, тобто ізольовано, неможливе.

Великі зміни у світовій економіці відбулися в процесі інтернаціоналізації й глобалізації виробничих сил, розвитку валютно-кредитних відносин, активного впровадження сучасних технологій, високої якості товарів і послуг, інформаційного забезпечення міжнародної конкуренції та інформатизації освіти. Світова економіка є майбутнім національної економіки кожної суверенної держави.

З одного боку, світова економіка – це сума всіх національних економік світу, а з іншого – це сукупність частин національних економік, які взаємодіють із зовнішнім світом.

Система світового господарства складається з багатьох основоположних елементів: національної економіки, транснаціональних корпорацій, регіональних інтеграційних об'єднань, міжнародних економічних організацій, міжнародної торгівлі, міжнародного руху капіталу, міграції робочої сили, передачі технологій, міжнародних фінансів.

З викладеного випливає, що в останні десятиріччя у світовій економіці визначились та інтенсивно продовжують наростати нові тенденції, які будуть мати вирішальне значення в ХХІ столітті для подальшого ходу економічного розвитку в усіх країнах.

Глобалізація економічної діяльності виявляється в усе більшому розширенні й поглибленні міжнародних зв'язків у сфері інвестицій, виробництва; обігу, постачання і збуту фінансів, науково-технічного прогресу. Глобалізація вносить зміни також і в систему вищої освіти. З'явився попит на випускників ВНЗ, які відповідають міжнародним стандартам за рівнем професійної підготовки та особистісними якостями.

Лібералізація міжнародної економічної діяльності ринків. Відбувається відкриття національних економік, що означає поступове ослаблення чи усунення перешкод на шляху міжнародного руху товарів, послуг, об'єктів інтелектуальної власності, праці, капіталу, фінансових ресурсів.

Регіоналізація світової економіки. Виявляється у формуванні міждержавних об'єднань (зон вільної торгівлі, митних спілок, «спільних ринків» економічних спільнот і т.ін.), що передбачають створення сприятливих умов для розвитку економічних зв'язків між країнами-учасницями.

Інформатизація світової економіки. Виявляється в широкому використанні комп'ютерних систем, телекомунікацій, мережі Інтернет у сучасній економіці, науці, освіті, культурі. Інформаційні технології розвиваються прискореними випереджувальними темпами, а інформація – науково-технічна, економічна, політична, соціальна – набуває все більшого

значення в житті суспільства, в тому числі в міжнародній економічній діяльності.

Викладені вище тенденції розвитку економіки зобов'язують працівників освітньої системи у своїй діяльності звернути на них пильну увагу і, головне, вжити кардинальних заходів для того, щоб відповідати вимогам, які висуває сучасна економіка, наука і технологія до працівників професійної освіти, які готують фахівців для цих сфер. Цілком очевидно, що якість підготовки фахівців-випускників вищих і середніх професійних навчальних закладів відстає від прогресу науки, технології і економіки. І чим швидше прогресують ці напрями, тим помітніше відставання в якості підготовки фахівців.

Зазначений розрив пояснюється тим, яке місце посідає освіта в ланцюзі отримання й засвоєння суспільством нових знань, в ланцюзі прогресивного технологічного і духовного розвитку суспільства. Цей ланцюг починається з відкриття чи винаходу, за яким настає й інформаційний етап: новинка стає відомою широкій науковій та інженерній спільноті. Однак навіть з теперішніми засобами комунікацій на це витрачається чимало часу, після чого можна оцінити істинність і масштаби застосування нововведення, а отже, і кількість необхідних суспільству фахівців, які володіють новими знаннями. І тільки після такої оцінки з'ясовується доцільність включення нового матеріалу в навчальні програми підготовки фахівців.

На розрив між досягненнями науки і змістом професійної освіти впливають фактори, обумовлені специфікою соціально-економічного і соціокультурного розвитку країни: стан її економіки, готовність і здатність населення і держави оплачувати систему освіти, науково-технічна й освітня політика уряду, рівень бюрократизації самої системи освіти і багато якостей учасників інноваційного процесу. Всі вони в сукупності визначають стан і динаміку системи освіти, її параметри й інноваційні можливості.

Отже, прорив України в економіці, вступ її до Європейського Союзу можуть забезпечити кадри нової формації, а їх повинна готувати система вузівської та післявузівської освіти, тобто викладацькі кадри цієї системи. Для цього перепідготовка і перепрофілювання викладацьких кадрів у системі «інститутів (факультетів) післядипломної освіти» в аспірантурі й докторантурі в системі роботи ВАК (дисертаційних рад), особливо за напрямками, що забезпечують прорив у світове економічне середовище, *повинна стати найголовнішим стратегічним і технологічним завданням освітньої системи України початку XXI століття.*

В умовах ринкової економіки підготовка кадрів та потреба в них *вирішується за принципом попиту й пропозиції.* Причому при підвищеному попиті рішення має комерційний характер через платне навчання. У зону ризику потрапляють всі учасники. Ризик для того, хто навчається, виявляється в багатьох аспектах. Наприклад, чи правильно обрав майбутню спеціальність, навчальний заклад? Чи враховані можливі зміни ринкової кон'юнктури на момент закінчення навчального закладу та інше? В зону ризику потрапляє і навчальний заклад разом із освітньою системою, оскільки термін морального старіння багатьох галузей знань скоротився з 5 до 3 років. З цієї причини

постають запитання: наскільки досконало й оперативно оновлюються освітні принципи професорсько-викладацького складу конкретного навчального закладу і самої освітньої системи країни в цілому? Чи відповідає вітчизняний освітній рівень західним стандартам бакалавра і магістра? Як бути з проміжним освітнім рівнем спеціаліста, який властивий вітчизняній системі освіти? Світовий досвід показує, що у виробничій сфері бакалаврів повинно бути в 4 рази більше, ніж магістрів. Недотримання цього оптимуму призвело до того, що праця «спеціалістів» через їх перевиробництво у відношенні до бакалаврів знецінена і зводиться до буденних обов'язків більш низького рівня. Ось чому вища школа повинна поступово відмовлятися від випуску «спеціалістів» і переходити на випуск бакалаврів і магістрів, тобто давати випускникам вищу освіту за двома рівнями.

Якщо ми хочемо домогтися серйозних успіхів у цій справі, необхідно дуже ретельно оцінити й проаналізувати результати перекодування й перепрофілювання кадрів через перепідготовку спеціалістів, здійснюване багатьма навчальними закладами країни та їх філіями. Допомогло б і узагальнення передового закордонного досвіду.

Можна з певністю відзначити, що оцінка, аналіз і узагальнення вітчизняного і світового досвіду в цьому напрямі дозволить докорінно удосконалити й оновити освітню систему. Це ще один крок до економічного зростання країни. При цьому значущість інтелектуального потенціалу порівняно з сировинним буде неухильно зростати, особливо якщо подібні заходи будуть здійснені якомога швидше.

З урахуванням наростання процесів глобалізації одним із визначальних моментів економічного розвитку стає сучасна система духовних цінностей та професійній мобільності фахівців. Саме компетентна людина, яка здатна орієнтуватися в можливих варіантах розвитку тієї чи іншої ситуації, вміє гнучко і креативно підходити до розв'язання проблеми, – ось соціальне замовлення на сьогодні для системи професійної освіти взагалі та для вищої школи, яка займається перепідготовкою і перепрофілюванням кадрів, зокрема.

З викладеного випливає, що успіх розв'язання соціально-економічної проблеми в першу чергу визначається *педагогічними кадрами*, які у своїй діяльності реалізують завдання, що стоять перед освітньою системою. В міру розвитку соціально-економічного стану суспільства вимоги до системи освіти, а значить, і до педагогічних кадрів, постійно зростають. Тому однією з актуальних проблем освітньої системи є проблема підготовки педагогічних кадрів, тобто проблема *педагогічної освіти*.

Система педагогічної освіти повинна забезпечити *безперервність* професійної підготовки. Це може бути досягнуто в тому випадку, коли буде забезпечена ступенева її побудова в усіх ланках педагогічної освіти – довузівській, вузівській і післявузівській. При цьому слід зважати на те, що з кожним роком швидшими темпами змінюється соціальне замовлення суспільства на того чи іншого фахівця.

Це особливо важливо враховувати при підготовці педагогічних кадрів, оскільки готувати їх слід з *подвійним випередженням* щодо сьогоднішнього

соціального замовлення. При цьому система педагогічної освіти повинна мати *інтегральний* характер, що означає побудову професійної підготовки, яка відповідає соціально-економічним вимогам сьогодення.

У поняття інтегративності входять такі вимоги до побудови системи, за яких забезпечується *єдність* теоретичної і практичної, а також *загальноосвітньої і професійної підготовки*, обов'язкове формування всього комплексу професійних, духовних, моральних якостей фахівця.

Педагогічна освіта на всіх етапах безумовно вимагає певного *науково-методичного і матеріального забезпечення*. Розробка професійно-освітніх програм, навчальних планів, програм різних навчальних дисциплін, створення сучасних електронно-інформаційних технологій навчання, підручників, навчальних посібників, різних методичних матеріалів, сучасного технічного скорочення навчального процесу також є необхідним напрямом у реалізації нової системи безперервної педагогічної освіти.

І ще дві досить важливі вимоги щодо підготовки, перепідготовки викладацьких кадрів вищої професійної школи – *варіативність і динамічність*, а іноді й суперечність у розвитку системи педагогічної освіти. Ці категорії передбачають орієнтацію аналізу й оцінки якості професійної підготовки фахівця в галузі освіти не тільки і не стільки на вимоги, що висувуються до фахівця сьогодні, скільки на прогнозування тих вимог, які повною мірою враховують перспективи розвитку суспільства і зміни в соціальному замовленні на кваліфікованого фахівця відповідного напрямку.

Тільки за такого підходу, рішуче відходячи від застарілих традицій, дбайливо зберігаючи все позитивне, вносячи нове в чинну систему освіти, можна уникнути грубих помилок і своєчасно внести корективи в процес безперервної педагогічної освіти.

Дуже важливо відзначити, що, розвиваючись на основі ідеї *єдності й відкритості освітнього простору* України та інших країн, володіючи якостями варіативності, послідовності і гнучкості, задовольняючи *потреби особистості і ринку професій*, система вищої професійної (педагогічної) освіти стає здатною до *саморозвитку*.

Будь-яка система освіти, у тому числі й система вищої педагогічної, має право на існування тільки за тієї умови, якщо чергове покоління опановує той соціальний досвід, який необхідний для подальшого прогресу суспільства. Однак у сучасних умовах реалізації тільки цієї вимоги стало недостатньо. На сьогодні освітня система повинна виконувати ще цілий ряд актуальних завдань: створювати об'єктивні умови для максимального розвитку особистості; спонукати до самовдосконалення; забезпечувати можливість реалізації постійного оновлення; забезпечення соціальної захищеності кожної особистості. Цього можна досягнути, якщо при побудові подібної системи досить повно реалізувати принципи її демократизації і гуманізації. Зазначимо, що гуманізація і демократизація системи освіти передбачають внесення якісних змін в її зміст і структуру.

У плані вирішення названих проблем креативно орієнтованими педагогами і вченими ведуться дослідження і впровадження сучасних освітніх

технологій і педагогічних систем, які включають активні методи навчання, ситуаційні завдання з життєво-практичним змістом, імітацію різних соціальних і професійних функцій – ділові педагогічні ігри та ін. Накопичений досвід застосування групової навчальної роботи, колективно розподіленої навчальної діяльності, міжпредметних завдань, елементів інтеграції навчальних дисциплін, в тому числі в формі інтеграції навчальних занять. Застосовується текстовий і рейтинговий контроль оцінки якості знань із застосуванням програмних засобів на основі комп'ютерної техніки. Апробуються індивідуальні плани розвитку студентів, а також індивідуально-авторські системи освітньої діяльності викладачів і педагогічних колективів. Активно розвиваються інформаційні освітні технології на основі сучасної комп'ютерної та аудіовізуальної техніки та ін.

Перераховані інновації повинні стати нормою широкого кола навчальних закладів. Обговорювана концептуальна проблема може мати декілька сценаріїв розв'язання, що включають ряд спільних моментів.

Наприклад:

- оцінка, аналіз і узагальнення передового вітчизняного і закордонного досвіду функціонування окремих типів освітніх систем із перепідготовки і перепрофілювання фахівців через другу вищу освіту;
- розробка і використання економічних і правових механізмів підвищення якості освіти;
- складання і постійне корегування моделі діяльності фахівця з урахуванням темпу змін вимог до неї;
- перманентне структурування й оновлення навчальних планів перепідготовки й перепрофілювання фахівців на основі другої вищої освіти з урахуванням нових вимог до фахівців цього профілю;
- радикальне оновлення методичних основ освітньої системи з урахуванням найсучасніших прогресивних напрямів освітніх технологій.

При відборі слухачів на факультет підвищення педагогічної кваліфікації чи отримання кваліфікації «Викладач вищої школи» визначальним критерієм готовності претендента до педагогічної діяльності можуть бути:

Професійно-педагогічна компетентність як інтегральна професійно-особистісна характеристика, яка визначається готовністю і здатністю виконувати професійно-педагогічні функції у відповідності з прийнятими в соціумі на цей час нормами і стандартами.

Особистісно-значуща схильність до професійної діяльності як різновид інтегральної індивідуальності, особистісно-індивідуальної компетентності, що є самоорганізаційною, саморегуляційною системою соціальних і професійно значущих рис і властивостей особистості, яка володіє якостями, необхідними в професійній діяльності і громадському житті: високою загальною і методологічною культурою мислення, моральністю, здатністю напрацьовувати ефективні способи діяльності в обставинах, що змінюються, застосовуючи мобільність своїх знань, гнучкість методу й критичність суджень; здатністю мобілізувати всі свої сили і ресурси на досягнення поставлених завдань; компетенцією у вирішенні різних педагогічних ситуацій,

умінням високоефективно виконувати свої професійні функції на основі індивідуально-особистісного стилю діяльності; постійною готовністю до обраної професії.

Відносно розуміння слова «культура» (як найважливіша категорія в життєдіяльності людини), слід зауважити, що визначень велика кількість.

В даній роботі прийнято наступне визначення широковідомого академіка Д.С. Лихачова: «Культура – это огромное целостное явление, которое делает людей, населяющих определенное пространство, из простого населения – народом, нацией. В понятие культуры должны входить и всегда входили религия, наука, образование, нравственные и моральные нормы поведения людей и государства».

Отже, радикальні зміни, які проходять в житті нашого суспільства, в тому числі й у сфері освіти, потребують всебічного осмислення і реальних дій. Багаторічне відчуження людини від справжньої духовної культури, національного коріння, від віри призвело до кризи суспільної свідомості, що виразилась у вкрай несприятливій суспільній атмосфері: посиленні криміногенної ситуації у соціумі, зростанні злочинності (у тому числі дитячої), насильства, відкритій пропаганді розбещеності і хибних зразків культури. Особливо складна ситуація склалася в підлітковому і молодіжному середовищі. Ослаблення уваги держави й суспільства до цілеспрямованого формування суспільної свідомості, питань виховання, школи в цілому призвело до зміни психології учнів. Дослідники відзначають у їхньому середовищі такі тенденції, як наростання індивідуалізму, протиставлення себе іншим людям, поширення проявів прагматизму – на фоні відмови від недавніх авторитетів, руйнування ідеалів, які склалися протягом останніх десятиліть. Поряд з девальвацією цінностей, пов'язаних зі служінням суспільству, державі, відбувається зниження довіри і поваги до старшого покоління, переорієнтація на особисте благополуччя, самозбереження, відбувається посилення процесу індивідуалізації, відчуження. Матеріальні блага почали займати значно більше місця в бажаннях школярів, культура й освіта відсуваються на периферію їх ціннісних орієнтацій.

Яскравим проявом цього стала молодіжна культура, у якій виражена тенденція до руйнування, протест проти благопристойності у всьому: у способах спілкування, одязі, поведінці, у зовнішньому вигляді підлітка, юнака, дівчини. Наукові дослідження свідчать про зміни, що відбуваються на рівні свідомості і проявляються в утилітарності й примітивності мислення, посиленні розумового компонента, у наявності «дивних духовних освіт» (Г.Л. Смирнов), коли в голові однієї людини вживаються елементи несумісних типів світоглядів: атеїстичного, православного, язичницького, «східного» і т.п.

Якщо в ідейному плані ці та інші подібні явища пов'язані з відмовою від марксистсько-ленінської ідеології, то духовні причини кризи лежать у мовній сфері й пов'язані з перекрученням, підміною або втратою багатьох найважливіших понять, котрі вважаються стрижнем особистості. На мовну природу цих «явищ, що турбують», указує видатний філософ сучасності М. Мамардашвілі. Нібито конкретизуючи цю думку, психолог Б. Ничипоров

пише про те, що відсутність у суспільній свідомості поняття гріха привело до багатьох грубих моральних спотворень.

Євангеліє, оповідаючи, що в основі світу лежить Слово («Спочатку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог»), тим самим пропонує методологічний ключ для підходу до означеної проблеми.

Коло основних світоглядних понять вимагає наукового осмислення, суворого відбору понятійного апарату й включення в нього цілої низки духовно-моральної лексики (таких слів, наприклад, як добро й зло, чеснота й гріх, Бог і диявол й ін.). Необхідне вибудовування їх у систему, а також повернення їм істинного значення («чистого смислу»).

Пошук виходу суспільної свідомості із кризової ситуації ознаменувався поверненням до відомих систем цінностей, спочатку – до гуманістичної, «загальнолюдської», а потім до традиційної – християнської, православної. В основі обох систем лежать заповіді Божі, однак між ними є суттєві відмінності.

Гуманістична система відрізняється від християнської тим, що вона відкидає християнське розуміння гріха й зла, пояснюючи його недосконалістю суспільного устрою. Проголошуючи людину вищою цінністю, вона заперечує її Боже призначення й улаштування, тим самим підмінюючи християнський ідеал Боголюдини ідеалом людинобога.

У системі християнських цінностей із двох найважливіших заповідей (*«Полюби Господа Бога твого всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всім розумінням твоїм, і всією силою твоєю»; «Полюби ближнього твого, як самого себе»* (Євангеліє від Марка 12, 30-31)) перша є визначальною і слугує тією підставою, «каменем», на якому християнин вибудовує свої відносини з іншими людьми й зі світом у цілому. Вона є і найважчою для виконання: ставить людину у стосунки залежності, підпорядкування Богу – на відміну від відносин рівноправності (з іншими людьми) або відносин панування (над світом фізичної природи).

Що стосується педагогіки, на сьогодні її можна схарактеризувати так: криза педагогічної свідомості й пошук виходу з неї. Наукові пошуки спочатку звернені до тенденції гуманізації й гуманітаризації освіти, а потім до розвитку «духовності» – поглибленні інтересу до духовно-моральних аспектів виховання й освіти (як правило, без точного розуміння значення цього слова). У результаті цього школа, яка законом відділена від церкви, не зуміла відокремити зерна від половини, істинно духовного від неправильного, тому і була заповнена духовною літературою сумнівного змісту – езотеричного, сектантського, теософічного, лжемистичного характеру. Ця література не змогла (та й не могла) задовольнити «духовної спраги» педагогів і учнів, являючи собою приклад духовної підміни.

Більш плідною виявилася тенденція до зближення й співробітництва світської й православної систем освіти. Вона спостерігалась у доповідях і виступах, що прозвучали на Міжнародних Різдвяних освітніх читаннях.

Аналіз матеріалів читань, публікацій періодичних видань, спеціальної літератури із проблем духовно-морального виховання й освіти, яка вийшла за останні роки, дозволяє зробити висновок про те, що в педагогічному

середовищі зміцнюється думка, що релігійна (православна) освіта може послужити основою цілісного виховання й освіти особистості, сприяти відновленню справжньої ієрархії цінностей, зупинити розпад духовного ядра особистості, вихолощування її внутрішнього життя.

Наведені концептуальні положення будуть викладені в подальшому змісті, а зараз, як справедливо зазначив Г.В. Плеханов (1856-1918), *«перш ніж сперечатися, давайте спочатку домовимося про терміни»*.

Виховання – соціальне, цілеспрямоване створення духовних, матеріальних, організаційних умов для розвитку людини. Категорія виховання – одна з основних у педагогіці. Історично сформувалися різні підходи до її розгляду. Наведемо деякі з них.

Виховання (як суспільне явище) – функція суспільства з підготовки молодого покоління до життя, що здійснюється усім соціальним ладом – суспільними інститутами, організаціями, церквою, засобами масової інформації і культури, сім'єю і школою в інтересах передачі новим поколінням суспільно-історичного досвіду і підготовки до результативної праці.

За визначенням Г.М. Коджаспирової та О.Ю. Коджаспирова, виховання (як педагогічне явище) – це цілеспрямована змістовна професійна діяльність педагога, що сприяє максимальному розвитку особистості дитини, входженню в контекст сучасної культури, становленню її як суб'єкта власного життя, формуванню її мотивів і цінностей.

Виховання громадянське – формування громадянськості як інтегративної якості особистості. До основних елементів громадянськості належать моральна і правова культура. Основна мета громадянського виховання – виховання в людині моральних ідеалів суспільства, любові до батьківщини, поваги до її законів і їх дотримання, потреби в діяльності в ім'я загального добра, расової і національної терпимості.

Виховання духовне – виховання ціннісного ставлення до життя, що забезпечує стійкий і гармонійний розвиток людини, виховання почуття обов'язку, справедливості, щирості, відповідальності та інших якостей, здатних надати вищого сенсу справам і думкам людини.

Як забезпечується духовне начало сьогоденною системою освіти, політикою, соціальною педагогікою? Як забезпечується одна із основних функцій освіти – зв'язок історичних часів і прийнятність поколінь?

Аналізуючи час розрахунку духовної культури, який об'єднує білоруський, російський, український народи, очевидно, що за ними стоїть велика духовна і культурна традиція, про що ніколи *не слід забувати!* Виховний і освітній процес у сучасній вищій школі має бути витриманим на адекватному рівні цих традицій.

Слід зазначити, що духовна культура українського і російського народів є невід'ємною складовою від історії Православної Церкви.

Доля слов'янських народів (білорусів, росіян, українців), їхнє майбутнє в руках педагогів, менеджерів освітньої системи, служителів Церкви, засобів масової інформації. При цьому слід чітко розуміти, що будь-яка ланка освітньої системи буде мертвою, а педагогічний процес її – безплідним, якщо ця система

буде лише передавати суму знань. Нема і не може бути освітньої системи без виховання, без прагнення допомогти учню (студенту) стати морально стійкою особистістю, слугувати іншим людям, вітчизні.

Виховання моральне – цілеспрямоване формування системи моральних ставлень, здатності до їх удосконалення і вміння діяти з урахуванням суспільних моральних вимог і норм, міцної системи звичної повсякденної моральної поведінки.

Виховання естетичне – формування й удосконалення в людині здатності сприймати, правильно розуміти, цінувати і створювати прекрасне в житті й мистецтві, брати активну участь у творчості за законами краси.

Естетичною оцінкою (судженням) краси може бути обґрунтована емоційна оцінка будь-яких явищ із позиції критеріїв краси і гармонії.

Виховання етичне – формування правил гарного тону, культури поведінки і взаємин, свідомої дисципліни.

На порядок денний висувається розуміння виховання як загальнолюдського (глобального) явища – розвиток у молодого покоління усвідомлення об'єктивного характеру глобальних суперечностей, неминучої причетності всіх і кожного до їх подолання, розуміння єдності і взаємозв'язку патріотизму, інтернаціоналізму, міжнаціональної і расової терпимості з виконанням загальнолюдських завдань [33].

Виховання патріотичне та інтернаціональне. Поняття «патріотизм» поєднує любов до батьківщини, до землі, де людина народилася і виросла, гордість за історичні досягнення свого народу. Патріотизм нерозривно пов'язаний з інтернаціоналізмом, почуттям загальнолюдської солідарності з народами усіх країн, нетерпимістю до проявів національної обмеженості та шовіністичного чванства. У цьому процесі велику роль відіграє справді народна багатонаціональна культура, вірна правді життя.

В основу гуманної освіти потрібно покласти не класичні мови, а *рідну мову*. Вона має виховну силу (К.Д. Ушинський). Істинна народність у вихованні й освіті виражається і проявляється у *рідній мові*. «Вивченням рідного слова ми вводимо дитину в дух народу, створення його багатовікового життя, в той єдиний живий ключ, з якого б'ється всяка сила, всяка поезія», – писав Ушинський.

Рідна мова – це кращий засіб розвитку, пізнання і самопізнання. Тому *рідна мова є основою навчання*; разом із мовою засвоюються і духовні цінності, створені попередніми поколіннями, пізнається навколишнє життя, історія України. Рідне слово зв'язує дитину зі своїм народом. «Мова народу – кращий цвіт усього його духовного життя, який ніколи не в'яне і вічно розквітає, який починається далеко за межами історії. У мові одухотворюється весь народ і вся його батьківщина... Мова є живим, найбагатшим і найміцнішим зв'язком, що поєднує попередні, сучасні і майбутні покоління народу в одне велике, історичне, живе ціле», – пише К.Д. Ушинський у статті «Рідне слово».

Мова пробуджує думку, розвиває логіку мислення: «Засвоюючи рідну мову, дитина засвоює не одні тільки слова, їхню будову і видозміни, але й безліч понять, поглядів на предмети, багато думок, почуттів, художніх образів,

логіку й філософію мови – і засвоює легко та швидко, за два-три роки, стільки, що і половини того не може засвоїти за двадцять років сумлінного і методичного навчання».

Отже, мета виховання – зробити вихованця *людиною*, виховати в ньому, перш за все, риси потрібні будь-якій людині.

Хто є вихователем? Згідно з твердженням Руссо, існують три джерела виховання: природа, речі, люди.

Виховання дається нам чи природою, чи людьми, чи речами, але, вважає Руссо, результат досягається у вихованні тоді, коли вони не суперечать один одному.

Природа як джерело виховання – це внутрішній розвиток здібностей і органів чуття людини. Природа в даному контексті – це *природні дані дитини*, які вона має від народження. Цей розвиток мало піддається впливу вихователя, але слід виховувати дитину згідно з її природою.

Від речей, тобто від навколишнього світу, дитина отримує багато. Дитина з'являється на світ «чуттєво сприйнятливою» і отримує різні враження від навколишнього; у залежності від віку у неї накопичується все більше знань, які розширюються і укріплюються. При цьому розвиваються здібності. Тут роль вихователя теж обмежена.

Основне виховання залежить від людей: батьків, вихователів, учителів. Їм належить потурбуватися про те, щоб природа людини проявилася найбільш повно. Зробити гармонійною дію перерахованих факторів і належить вихователю.

Ідеалом Руссо є людина в її *природному*, не зіпсованому суспільством і вихованням стані. «Якщо ви хочете, щоб він зберіг свій оригінальний вигляд, бережіть цей вид з тієї самої хвилини, коли дитина з'являється на світ...без цього ви ніколи не досягнете успіху». Для того, щоб дитина зберегла свій природний стан, потрібне *природне* виховання.

Руссо вважає великою помилкою педагогів прагнення викоринити інстинктивні нахили дитини. Існуюча система виховання псує досконалу природу людини. Людина за своєю природою *добра*, але суспільство псує і розбещує її. «Природа створила людину щасливою і доброю, але суспільство спотворює її і робить нещасливою», – стверджує Руссо.

Про роль ПРИРОДИ у вихованні доцільно взяти до уваги погляди Руссо:

- Людина від народження добра і готова до щастя, вона наділена природними задатками, і призначення виховання – зберегти і розвинути природні дані дитини. Ідеалом є незіпсована суспільством і вихованням людина в її природному стані.

- Природне виховання здійснюється, перш за все, природою, природа є кращим учителем, все, що оточує людину, служить їй підручником. Уроки дає природа, а не люди. Чуттєвий досвід дитини лежить в основі пізнання світу, на його основі вихованець сам створює науку.

- Свобода є умовою природного виховання, дитина робить те, що їй захочеться, а не те, що їй диктують і наказують.

- Вихователь непомітно для дитини збуджує у неї інтерес до занять і

бажання навчатися.

- Дитині нічого не нав'язується: ні наука, ні правила поведінки; але вона, рухома інтересом, набуває досвіду, з якого і формулюються висновки.

- Чуттєве пізнання і досвід стають джерелами наукового знання, що веде до розвитку мислення. Розвинути розум дитини і здатність самій набувати знання, а не надати їх готовими – цим завданням слід керуватися в навчанні.

- Виховання є делікатне, без застосування насилля, направлення вільної діяльності вихованця, розвиток у нього природних задатків і можливостей.

Педагогічна теорія Руссо ніколи не була втілена в тому вигляді, в якому її подавав автор, але він залишив ідеї, сприйняті іншими ентузіастами, розвинуті далі і по-різному використані в практиці виховання і навчання.

Педагогіка займає особливе місце серед гуманітарних наук, будучи наукою про виховання людини. Очевидно, що поняття «людина» буде для неї головним, що визначає її сутність, цілі, завдання й закономірності, усю систему її внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків. Тут доречно згадати слова, котрі стали крилатими, видатного педагога К.Д.Ушинського: «Якщо педагогіка прагне виховати людину у всіх відношеннях, то вона повинна спочатку пізнати її у всіх відношеннях». Інший видатний педагог, наш сучасник В.А.Сухомлинський, підкреслюючи важливість цього поняття, писав, що ефективність виховного процесу значною мірою залежить від того, що учні знають про людину.

Радянська педагогіка розглядала людину з позицій марксистсько-ленінської ідеології й бачила в ній, насамперед, «продукт середовища». Обмеження його буття соціально-біологічними рамками й заперечення його головної, «метафізичної» складової – душі – призвело до однобічності в розумінні людини, ущербності «образу» і не могло не позначитися негативно як на педагогічній практиці, так і на результатах наукових досліджень. Найчастіше вони із труднощами підганялися під чисто матеріалістичне розуміння душевного життя при ігноруванні явно виражених фактів взаємодії й взаємовпливу між психічними, парапсихічними й тілесними явищами. «Ми розібрали людину на частини й добре навчилися «рахувати» кожную з них, – писав академік А.Н. Леонтьєв, – а от зібрати людину воєдино ми не в змозі».

Що стосується гуманістичної педагогіки, то слід зазначити, що антропоцентрична установка на самодостатність людини, прийнята нею, визнання наявності в ній душі при запереченні її Творця – Бога, також спотворює наукову картину світу, не дозволяє об'єктивно визначити роль і місце в ній людини, а отже, правильно описати й сформулювати ефективну виховну систему.

Найбільш всеохоплююче визначення людини, її повний і цілісний образ представляє християнська антропологія – традиційне вчення Церкви про її природу й сутність. Християнська антропологія нерозривно пов'язана із християнською антропологією – вченням про походження людини – і християнською сотеріологією – вченням про кінцеву мету її буття. Згідно із цими вченнями, людина, створена за образом і подобою Творця, для якої Він і створив світ, є вінцем творіння. Її перевага над усім сущим пояснюється

дуалізмом її природи, одночасною приналежністю до двох світів: видимого, фізичного – це її тіло, і невидимого, духовного (трансцендентного) – це її душа. «Та незмінна стійкість особистості, яку ми маємо на увазі під словом «я», що створює ідентичність нашої індивідуальності..., – пише митрополит Пітирим, – визначається з погляду християнської антропології саме душею, нематеріальним субстратом, у якому закладена вся інформація про наше «я» .

Світ людини (мікрокосм) настільки ж цілісний і складний, як і світ природи (макрокосм). Він суперечливий і відрізняється обмеженістю фізичної природи людини при спрямованості її духу в нескінченність.

Образ Божий людині даний, подоба задана, тому кінцева мета її земного життя – досягти ідеалу Богоуподібнення (обожнення, святості) за благодатної допомоги з неба. Образ Божий «написаний» у вищих властивостях людської душі – у безсмерті, розумі, здатності до чистої, безкорисливої любові. Бути образом Божим – означає бути творінням особистісним, тобто вільним і відповідальним.

Великому російському педагогові К.Д. Ушинському належить заслуга впровадження християнського визначення людини в науково-педагогічний побут. Потім, уже в наші дні, професор і священник В.В. Зеньковський вслід за великим педагогом і вченим застосував у своїх педагогічних працях антропологічний принцип, зберігаючи, при глибокій науковій пропрацьованості матеріалу й об'єктивності оцінок, вірність християнському вченню про людину в проекції на проблеми дитини.

Необхідно кілька слів сказати про висновки, зроблені цим ученим, оскільки вони мають принципове значення для нашої розповіді.

Найсуттєвішим у його педагогічній системі є положення про ієрархічний принцип улаштування людини (дитини), про збереження пріоритету розуму, духу над плоттю за умови розвитку всіх його тілесних сил і сторін. «Пригнічення, відтискування якої-небудь сфери душі, – пише В.В. Зеньковський, – неминуче спричиняє розлад психічної рівноваги, розлад в ієрархії психічних сил. Дитя цілісне, і будь-який розрив у якій-небудь сфері душі неминуче призводить до важких наслідків». Звідси вчений робить висновок про важливість для духовного (а, отже, і фізичного) здоров'я дитини для нормального розвитку релігійної сфери.

«...релігійні образи, – відзначає В.В. Зеньковський, – у душі дитини допомагають розкритися кращим спрямуванням дитячої душі, зсередини зігривають і просвітлюють її. Школа, яка не прагне мати справи з релігійною сферою дитини..., відкидає від себе величезну творчу силу й змушена удаватися до сурогатів і підмін».

Не взяті до уваги й вчасно не задоволені запити духу компенсуються за рахунок інших сфер. Це призводить до розладу в ієрархії психічних сил, а в соціальному житті виявляється, як усвідомлене або неусвідомлене прагнення особистості до жорстокості, фізичного або морального саморуйнування, яке виявляється в різних аномаліях поведінки (брутальність, хуліганство, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, самогубства, участь у деструктивних сектах та ін.).

Беручи до уваги внутрішню цілісність та ієрархічність будови особистості (дух-душа-тіло), навчальні заклади повинні однаково піклуватися про всі три сфери її реального буття.

Інший важливий для педагогіки висновок стосується співвідношення в людині духовного ядра й психічних сил – «емпірії». На думку В.В. Зеньковського, *духовне життя не «твориться» через розквіт емпірії, а лише пробуджується й опосередковується нею. Вона не є похідним від емпіричної сфери, а підпорядкована своїй власній закономірності. «Не можна прийти до духовного росту через розвиток психічних сил – інтелекту, волі або почуттів, хоча духовне життя й опосередковується цим розвитком душевної периферії».* І, навпаки, примат духовного начала не усуває й не пригнічує власної закономірності психофізичного життя.

Суттєве значення має також думка вченого про те, що духовне життя саме по собі (у своєму суб'єктивному боці) не містить критерію правильності її напрямку.

Висновки. Зі сказаного очевидно, що антропологічний принцип у підході до проблем виховання, послідовно використаний В.В. Зеньковським, дозволив йому зробити глибокі висновки, що мають велике науково-практичне значення у педагогічній діяльності викладацького складу ВНЗ з урахуванням процесів глобалізації і ринкових відносин у сучасній діяльності менеджерів освітньої системи.

Очевидно, що суттєвий поступ слід здійснити в напрямі демократизації освітньої політики, зокрема децентралізації системи освіти, підвищення самостійності університетів, мобільності викладачів і студентів, впровадження мудрого та креативного державно-громадського управління педагогічним закладом, що і передбачено Законом про освіту 2014 року.

Демократизація – провідна зірка Євроінтеграційного процесу. Однак вона не може розвиватися стихійно, без відповідної просвітницької й виховної діяльності в середній і вищій школі. Демократії потрібно навчатись. Останнє якраз і є тією головною домінантою, якою Болонський процес дає відповідь на вимоги глобалізації на проблеми сучасних міграційних процесів. Надзвичайно важлива роль у вихованні демократичної культури особистості належить менеджерам освітньої системи. Болонський процес, зокрема, формулює вимоги до демократичної освіти, підготовки демократично орієнтованого викладача.

Декларована у 2014 році реформа освіти орієнтована на підняття компетентності (якості) професорсько-викладацького складу та активізації пізнавальної діяльності студентів, їх мобільності на ринку праці.

Література:

1. Аллан Ж. Вклад в будущее; приоритеты образования. Программа развития ООН.- М. 1993.- 168 с.
2. Чернілевський Д.В. Педагогіка вищої школи. Підручник / Д.В. Чернілевський. – Київ-Вінниця, 2012.– 23 с.
3. Чернілевський Д.В., Євтух М.Б., Таланчук П.М. Духовна культура особистості: навчальний посібник: Вид. 3-є, допов. / Д.В. Чернілевський, М.Б.

Євтух, П.М. Таланчук. – Вінниця: АМСКП, 2013. – 416 с.

4. Чернілевський Д.В. Методологія наукової діяльності: Навчальний посібник: Вид. 3-тє, допов. / Д.В. Чернілевський. – Вінниця: Вид-во АМСКП, 2012. – 364 с.